

॥ तैत्तिरीय ब्राह्मणम् ॥

॥ अष्टमः प्रश्नः ॥

॥ तैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः प्रपाठकः ॥

साङ्गहृण्येष्ट्या यजते। इमाञ्जनता९ सङ्गहृणीति। द्वादशारत्नी
रशना भवति। द्वादश मासाः संवत्सरः। संवत्सरमेवाव रुन्धे।
मौञ्जी भवति। ऊर्ग्वै मुञ्जाः। ऊर्जमेवाव रुन्धे। चित्रा नक्षत्रं
भवति। चित्रं वा एतत्कर्म॥१॥

यदश्वमेधः समृद्धौ। पुण्यनाम देवयजनमध्यवस्यति।
पुण्यामेव तेन कीर्तिमभि जयति। अपदातीनृत्विजः
सुमावहन्त्या सुब्रह्मण्यायाः। सुवर्गस्य लोकस्य समृद्धौ।
केशश्मश्रु वपते। नखानि नि कृन्तते। दतो धावते। स्नाति।
अहतं वासः परिधत्ते। पाप्मनोऽपहत्यै। वाचं यत्वोप
वसति। सुवर्गस्य लोकस्य गुप्त्यै। रात्रिं जागरयन्त आसते।
सुवर्गस्य लोकस्य समृद्धौ॥२॥

कर्म धत्ते पञ्च च॥ [१]

चतुष्टय्य आपो भवन्ति। चतुः शफो वा अश्वः प्राजापत्यः
समृद्धौ। ता दिग्भ्यः सुमाभृता भवन्ति। दिक्षु वा आपः। अन्नं
वा आपः। अद्ध्यो वा अन्नं जायते। यदेवाद्ध्योऽन्नं जायते।
तदव रुन्धे। तासु ब्रह्मौदनं पचति। रेत एव तदधाति॥३॥
चतुः शरावो भवति। दिक्ष्वैव प्रति तिष्ठति। उभयतोरुक्मौ

भवतः। उभयत एवास्मिन्नुचं दधाति। उद्धरति श्रुतत्वाय।
सर्पिष्वान्भवति मेध्यत्वाय। चत्वारि आर्षेयाः प्राश्नन्ति।
दिशामेव ज्योतिषि जुहोति। चत्वारि हिरण्यानि ददाति।
दिशामेव ज्योतीं ष्यव रुन्धे॥४॥

यदाज्यमुच्छिष्यते। तस्मिन् रशनान्युनत्ति। प्रजापतिर्वा
ओदनः। रेत आज्यम्। यदाज्यं रशनान्युनत्ति। प्रजापतिमेव
रेतसा समर्धयति। दर्भमयी रशना भवति। बहु वा एष
कुचरो मेध्यमुपगच्छति। यदश्वः। पवित्रं वै दर्भाः॥५॥

यद्दर्भमयी रशना भवति। पुनात्येवैनम्। पूतमेनं मेध्यमा
लभते। अश्वस्य वा आलब्धस्य महिमोदक्रामत्।
स महर्त्विजः प्राविशत्। तन्महर्त्विजां महर्त्विक्कम्।
यन्महर्त्विजः प्राश्नन्ति। महिमानमेवास्मिन्तद्वधति।
अश्वस्य वा आलब्धस्य रेत उदक्रामत्। तथ्सुवर्णं
हिरण्यमभवत्। यथ्सुवर्णं हिरण्यं ददाति। रेत एव
तद्वधाति। ओदने ददाति। रेतो वा ओदनः। रेतो हिरण्यम्।
रेतसैवास्मिन्नेतो दधाति॥६॥

दधाति रुन्धे दर्भा अभव्यद च॥

[२]

यो वै ब्रह्मणे देवेभ्यः प्रजापतयेऽप्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं बध्नाति।
आ देवताभ्यो वृश्च्यते। पापीयान्भवति। यः प्रतिप्रोच्य। न
देवताभ्य आवृश्च्यते। वसीयान्भवति। यदाहं। ब्रह्मन्नाश्वं मेध्यं
भन्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन राध्यासमिति। ब्रह्म वै

ब्रह्मा। ब्रह्मण एव देवेभ्यः प्रजापतये प्रतिप्रोच्याश्वं मेध्यं
बध्नाति॥७॥

न देवताभ्य आ वृश्च्यते। वसीयान्भवति। देवस्य त्वा सवितुः
प्रसव इति रशनामादत्ते प्रसूत्यै। अश्विनोर्बाहुभ्यामित्याह।
अश्विनौ हि देवानामध्वर्यू आस्ताम्। पूष्णो हस्ताभ्यामित्याह
यत्यै। व्यृद्धं वा एतद्यज्ञस्य। यदयजुष्केण क्रियते।
इमामगृभ्णन्नशनामृतस्येत्यधि वदति यजुष्कृत्यै। यज्ञस्य
समृद्धौ॥८॥

तदाहुः। द्वादशारत्नी रशना कर्तव्या(३) त्रयोदशारत्नी(३)-
रिति। ऋषभो वा एष ऋतूनाम्। यथ्संवथ्सुरः। तस्य त्रयोदशो
मासो विष्टपम्। ऋषभ एष यज्ञानाम्। यदश्वमेधः। यथा वा
ऋषभस्य विष्टपम्। एवमेतस्य विष्टपम्। त्रयोदशमरत्निः
रशनायामुपा दधाति॥९॥

यथर्षभस्य विष्टपः सः स्करोति। तादृगेव तत्। पूर्वं
आयुषि विदथेषु कव्येत्याह। आयुरेवास्मिन्दधाति।
तया देवाः सुतमा बभूवुरित्याह। भूतिमेवोपावर्तते।
ऋतस्य सामन्त्सरमारपन्तीत्याह। सत्यं वा ऋतम्।
सत्येनैवैनमृतेनारभते। अभिधा असीत्याह॥१०॥

तस्मादश्वमेधयाजी सर्वाणि भूतान्यभि भवति।
भुवनमसीत्याह। भूमानमेवोपैति। यन्ताऽसीत्याह।
यन्तारमेवैनं करोति। धर्ताऽसीत्याह। धर्तारमेवैनं करोति।

सोऽग्निं वैश्वानरमित्याह। अग्नावेवैनं वैश्वानरे जुहोति।
सप्रथसमित्याह॥११॥

प्रजयैवैनं पशुभिः प्रथयति। स्वाहाकृत इत्याह। होमं
एवास्यैषः। पृथिव्यामित्याह। अस्यामेवैनं प्रतिष्ठापयति।
यन्ता राड्यन्ताऽसि यमनो धर्ताऽसि धरुण इत्याह।
रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे। कृष्यै त्वा क्षेमाय त्वा
रय्यै त्वा पोषाय त्वेत्याह। आमेवैतामा शास्ते। स्वगा
त्वा देवेभ्य इत्याह। देवेभ्य एवैनं स्वगा करोति। स्वाहा
त्वा प्रजापतय इत्याह। प्राजापत्यो वा अश्वः। यस्या एव
देवताया आलभ्यते। तयैवैनं समर्धयति॥१२॥

बभ्राति समृद्ध्या उपादधात्यसीत्याह सप्रथसमित्याह देवेभ्य इत्याह पञ्च च॥ [३]

यः पितुरनुजायाः पुत्रः। स पुरस्तान्नयति। यो मातुरनुजायाः
पुत्रः। स पश्चान्नयति। विष्वंश्चमेवास्मात्पाप्मानं विवृहतः। यो
अर्वन्तं जिघांसति तमभ्यमीति वरुण इति श्वानं चतुरक्षं
प्रसौति। पुरो मर्तः परः श्वेति शुनश्चतुरक्षस्य प्रहन्ति। श्वेव
वै पाप्मा भ्रातृव्यः। पाप्मानमेवास्य भ्रातृव्यं हन्ति। सैध्रकं
मुसलं भवति॥१३॥

कर्मकर्मैवास्मै साधयति। पौंश्चल्लेयो हन्ति। पुंश्चल्लां
वै देवाः शुचं न्यदधुः। शुचैवास्य शुचं हन्ति। पाप्मा
वा एतमीप्सतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।
अश्वस्याधस्पदमुपास्यति। वज्री वा अश्वः प्राजापत्यः।

वज्रेणैव पाप्मानं भ्रातृव्यमवक्रामति। दक्षिणाऽप
प्लावयति॥१४॥

पाप्मानमेवास्माच्छमलमपं प्लावयति। ऐषीक उदूहो
भवति। आयुर्वा इषीकाः। आयुरेवास्मिन्दधति। अमृतं वा
इषीकाः। अमृतमेवास्मिन्दधति। वेतसशाखोपसम्बद्धा
भवति। अप्सुर्योनिर्वा अश्वः। अप्सुजो वेतसः।
स्वादेवनं योनेर्निर्मिमीते। पुरस्तात्प्रत्यश्चमभ्युदूहति।
पुरस्तादेवास्मिन्प्रतीच्यमृतं दधाति। अहं च त्वं च
वृत्रहन्निति ब्रह्मा यजमानस्य हस्तं गृह्णाति। ब्रह्मक्षत्रे
एव सन्दधाति। अभिक्रत्वैन्द्र भूरधृज्मन्नित्यध्वर्युर्यजमानं
वाचयत्यभिजित्यै॥१५॥

भवति प्लावयति मिमीते पञ्च च॥

[४]

चत्वारं ऋत्विजः समुक्षन्ति। आभ्य एवैनं चतसृभ्यो
दिग्भ्योऽभि समीरयन्ति। शतेन राजपुत्रैः सहाध्वर्युः।
पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजा वृत्रं वध्यादिति। राज्यं वा अध्वर्युः। क्षत्रं राजपुत्रः।
राज्येनैवास्मिन्क्षत्रं दधाति। शतेना राजभिरुग्रैः सह
ब्रह्मा॥१६॥

दक्षिणत उदङ्गिष्ठम्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं
राजाप्रतिधृष्योऽस्त्विति। बलं वै ब्रह्मा। बलमराजोग्रः।
बलेनैवास्मिन्बलं दधाति। शतेन सूतग्रामणिभिः सह

होता। पश्चात्प्राङ्तिष्ठन्प्रोक्षति। अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजाऽस्यै विशः॥१७॥

बहुग्वै बहुश्वार्यै बहुजाविकार्यै। बहुव्रीहियवार्यै बहुमाष-
तिलार्यै। बहुहिरण्यार्यै बहुहस्तिकार्यै। बहुदासपूरुषार्यै
रयिमत्यै पुष्टिमत्यै। बहुरायस्पोषार्यै राजास्त्विति। भूमा
वै होता। भूमा सूतग्रामण्यः। भूमैवास्मिन्भूमानं दधाति।
शतेन क्षत्तसङ्गहीतृभिः सहोद्गाता। उत्तरतो दक्षिणा
तिष्ठन्प्रोक्षति॥१८॥

अनेनाश्वेन मेध्येनेष्ट्वा। अयं राजा सर्वमायुरेत्विति। आयुर्वा
उद्गाता। आयुः क्षत्तसङ्गहीतारः। आयुषैवास्मिन्नायुर्दधाति।
शतं शतं भवन्ति। शतायुः पुरुषः शतेन्द्रियः। आयुष्येवेन्द्रिये
प्रति तिष्ठति। चतुः शता भवन्ति। चतस्रो दिशः। दिक्ष्वैव
प्रति तिष्ठति॥१९॥

ब्रह्मा विश उक्षति दिश एकं च॥

[५]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति। यथस्तोक्ता अन्वाहं।
सर्वहुतमेवैनं करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्। यद्धुतस्य
स्कन्दति। सहस्रमन्वाहं। सहस्रसम्मितः सुवर्गो लोकः।
सुवर्गस्य लोकस्याभिजित्यै॥२०॥

यत्परिमिता अनुब्रूयात्। परिमितमव रुन्धीत। अपरिमिता
अन्वाहं। अपरिमितः सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य

समंष्ट्यै। स्तोक्र्यां जुहोति। या एव वर्ष्प्या आपः। ता अव
रुन्धे। अस्यां जुहोति। इयं वा अग्निर्वैश्वानरः॥२१॥

अस्यामेवैनाः प्रतिष्ठापयति। उवाच ह प्रजापतिः। स्तोक्र्यासु
वा अहमश्वमेधः सऽस्थापयामि। तेन ततः सऽस्थितेन
चरामीति। अग्नये स्वाहेत्याह। अग्नय एवैनं जुहोति। सोमाय
स्वाहेत्याह। सोमायैवैनं जुहोति। सवित्रे स्वाहेत्याह। सवित्र
एवैनं जुहोति॥२२॥

सरस्वत्यै स्वाहेत्याह। सरस्वत्या एवैनं जुहोति। पूष्णे
स्वाहेत्याह। पूष्ण एवैनं जुहोति। बृहस्पतये स्वाहेत्याह।
बृहस्पतय एवैनं जुहोति। अपां मोदाय स्वाहेत्याह।
अद्ध्य एवैनं जुहोति। वायवे स्वाहेत्याह। वायवं एवैनं
जुहोति॥२३॥

मित्राय स्वाहेत्याह। मित्रायैवैनं जुहोति। वरुणाय
स्वाहेत्याह। वरुणायैवैनं जुहोति। एताभ्य एवैनं देवताभ्यो
जुहोति। दशदश सम्पादं जुहोति। दशाक्षरा विराट्।
अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमवं रुन्धे। प्र वा एषो-
ऽस्माल्लोकाच्च्यवते। यः पराचीराहुतीर्जुहोति। पुनः
पुनरभ्यावर्तं जुहोति। अस्मिन्नेव लोके प्रति तिष्ठति।
एतां ह वाव सौऽश्वमेधस्य सऽस्थितिमुवाचास्कन्दाय।
अस्कन्तं हि तत्। यद्यज्ञस्य सऽस्थितस्य स्कन्दति॥२४॥

अभिजित्यै वैश्वानरः सवित्र एवैनं जुहोति वायवं एवैनं जुहोति च्यवते षट् च॥ ————— [६]

प्रजापतये त्वा जुष्टं प्रोक्षामीति पुरस्तात्प्रत्यङ्गिष्ठम्प्रोक्षति।
 प्रजापतिर्वै देवानामन्नादो वीर्यावान्। अन्नाद्यमेवास्मिन्वीर्यं
 दधाति। तस्मादश्वः पशूनामन्नादो वीर्यावत्तमः। इन्द्राग्निभ्यां
 त्वेति दक्षिणतः। इन्द्राग्नी वै देवानामोजिष्ठौ बलिष्ठौ।
 ओजं एवास्मिन्बलं दधाति। तस्मादश्वः पशूनामोजिष्ठो
 बलिष्ठः। वायवे त्वेति पश्चात्। वायुर्वै देवानामाशुः
 सारसारितमः॥ २५॥

जुवमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः पशूनामाशुः सारसारितमः।
 विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युत्तरतः। विश्वे वै देवा देवानां
 यशस्वितमाः। यशं एवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां यशस्वितमः। देवेभ्यस्त्वेत्यधस्तात्। देवा वै
 देवानामपचिततमाः। अपचितिमेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनामपचिततमः॥ २६॥

सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्य इत्युपरिष्ठात्। सर्वे वै देवास्त्विषिमन्तो
 हरस्विनः। त्विषिमेवास्मिन् हरो दधाति। तस्मादश्वः
 पशूनां त्विषिमान् हरस्वितमः। दिवे त्वाऽन्तरिक्षाय
 त्वा पृथिव्यै त्वेत्याह। एभ्य एवैनं लोकेभ्यः प्रोक्षति।
 सृते त्वाऽसृते त्वाऽद्ध्यस्त्वौषधीभ्यस्त्वा विश्वेभ्यस्त्वा
 भूतेभ्य इत्याह। तस्मादश्वमेधयाजिनः सर्वाणि

भूतान्युपजीवन्ति। ब्रह्मवादिनो वदन्ति। यत्प्राजापत्योऽश्वः।
अथ कस्मादेनमन्याभ्यो देवताभ्योऽपि प्रोक्षतीति। अश्वे वै
सर्वा देवता अन्वायन्ताः। तं यद्विश्वेभ्यस्त्वा भूतेभ्य इति
प्रोक्षति। देवता एवास्मिन्नन्वा यातयति। तस्मादश्वे सर्वा
देवता अन्वायन्ताः॥ २७॥

सारसारितमोऽपचिततमः प्राजापत्योऽश्वः पञ्च च॥ [७]

यथा वै हविषो गृहीतस्य स्कन्दति। एवं वा एतदश्वस्य
स्कन्दति। यत्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति। यदश्वचरितानि
जुहोति। सर्वहुतमेवेन करोत्यस्कन्दाय। अस्कन्नं हि तत्।
यद्धुतस्य स्कन्दति। ईङ्गाराय स्वाहेङ्गृताय स्वाहेत्याह।
एतानि वा अश्वचरितानि। चरितैरेवेन समर्धयति॥ २८॥

तदाहुः। अनाहुतयो वा अश्वचरितानि। नैता होतव्या इति।
अथो खल्वाहुः। होतव्या एव। अत्र वावैवं विद्वानश्वमेधं
संस्थापयति। यदश्वचरितानि जुहोति। तस्माद्धोतव्या
इति। बहिर्धा वा एनमेतदायतनादधाति। भ्रातृव्यमस्मै
जनयति॥ २९॥

यस्यानायतनैऽन्यत्राग्रेराहुतीर्जुहोति। सावित्रिया इष्ट्याः
पुरस्ताथिस्वष्टकृतः। आहुवनीयेऽश्वचरितानि जुहोति।
आयतन एवास्याऽऽहुतीर्जुहोति। नास्मै भ्रातृव्यं जनयति।
तदाहुः। यज्ञमुखेयज्ञमुखे होतव्याः। यज्ञस्य क्लृप्त्यै। सुवर्गस्य
लोकस्यानुख्यात्या इति। अथो खल्वाहुः॥ ३०॥

यद्यज्ञमुखेयज्ञमुखे जुहुयात्। पशुभिर्यजमानं व्यर्धयेत्।
 अव सुवर्गाल्लोकात्पद्येत। पापीयान्स्यादिति। सकृदेव
 होतव्याः। न यजमानं पशुभिर्यर्धयति। अभि सुवर्गं लोकं
 जयति। न पापीयान्भवति। अष्टाचत्वारिंशतमश्वरूपाणि
 जुहोति। अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती। जागतोऽश्वः
 प्राजापत्यः समृद्धौ। एकमतिरिक्तं जुहोति। तस्मादेकः
 प्रजास्वर्धुकः॥ ३१॥

अर्धयति जनयति खल्वाहुर्जगती त्रीणि च॥ [८]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्याह। इयं वै माता। असौ पिता।
 आभ्यामेवैनं परिददाति। अश्वोऽसि हयोऽसीत्याह।
 शास्त्येवैनमेतत्। तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्ते। अत्यो-
 ऽसीत्याह। तस्मादश्वः सर्वान्पशूनत्येति। तस्मादश्वः सर्वेषां
 पशूनां श्रेष्ठ्यं गच्छति॥ ३२॥

प्र यशः श्रेष्ठ्यमाप्नोति। य एवं वेद। नरोऽस्यर्वाऽसि
 सतिरसि वाज्यंसीत्याह। रूपमेवास्यैतन्महिमानं व्याचष्टे।
 ययुर्नामाऽसीत्याह। एतद्वा अश्वस्य प्रियं नामधेयम्।
 प्रियेणैवैनं नामधेयेनाभि वदति। तस्मादप्यामित्रौ सङ्गत्य।
 नाम्ना चेद्ध्वयेते। मित्रमेव भवतः॥ ३३॥

आदित्यानां पत्वाऽन्विहीत्याह। आदित्यानेवैनं गमयति।
 अग्नये स्वाहा स्वाहेन्द्राग्निभ्यामिति पूर्वहोमां जुहोति। पूर्व
 एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। भूरसि भुवे त्वा भव्याय

त्वा भविष्यते त्वेत्युत्सृजति सर्वत्वाय। देवा आशापाला एतं
 देवेभ्योऽश्वं मेधाय प्रोक्षितं गोपायतेत्याह। शतं वै तल्प्या
 राजपुत्रा देवा आशापालाः। तेभ्य एवैनं परि ददाति। ईश्वरो
 वा अश्वः प्रमुक्तः परां परावतं गन्तौ। इह धृतिः स्वाहेह
 विधृतिः स्वाहेह रन्तिः स्वाहेह रमन्तिः स्वाहेति चतुषु पृथ्सु
 जुहोति॥३४॥

एता वा अश्वस्य बन्धनम्। तभिरेवैनं बध्नाति। तस्मादश्वः
 प्रमुक्तो बन्धनमा गच्छति। तस्मादश्वः प्रमुक्तो बन्धनं न
 जहाति। राष्ट्रं वा अश्वमेधः। राष्ट्रे खलु वा एते व्यायच्छन्ते।
 येऽश्वं मेध्यं रक्षन्ति। तेषां य उदृचं गच्छन्ति। राष्ट्रादेव ते
 राष्ट्रं गच्छन्ति। अथ य उदृचं न गच्छन्ति॥३५॥

राष्ट्रादेव ते व्यवच्छिद्यन्ते। परा वा एष सिंच्यते। योऽबलौ-
 ऽश्वमेधेन यजते। यदमित्रा अश्वं विन्देरन्। हन्येतास्य यज्ञः।
 चतुः शता रक्षन्ति। यज्ञस्याघाताय। अथान्यमानीय प्रोक्षेयुः।
 सैव ततः प्रायश्चित्तिः॥३६॥

गच्छति भवतः पृथ्सु जुहोति न गच्छन्ति नवं च॥_____ [९]

प्रजापतिरकामयताश्वमेधेन यजेयेति। स तपोऽतप्यत।
 तस्य तेषानस्य। सप्तात्मनो देवता उदक्रामन्। सा
 दीक्षाऽभवत्। स एतानि वैश्वदेवान्यपश्यत्। तान्यजुहोत्।
 तैर्वै स दीक्षामवारुन्ध। यद्वैश्वदेवानि जुहोति। दीक्षामेव
 तैर्यजमानोऽव रुन्धे॥३७॥

स॒प्त जु॒होति। स॒प्त हि ता दे॒वता॑ उ॒दक्रा॑मन्। अ॒न्व॒हं जु॒होति।
अ॒न्व॒हमे॒व दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑। त्री॒णि वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति।
च॒त्वार्यो॑द्ब्र॒ह्म॒णानि॑। स॒प्त स॒म्प॒द्यन्ते॑। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑॥३८॥

ए॒क॒वि॒ंश॒तिं वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति। ए॒क॒वि॒ंश॒तिर्वै दे॒वलो॒काः।
द्वा॒द॒श मा॒साः प॒ञ्च॒त॒र्व॒ः। त्रय॑ इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य
ए॒क॒वि॒ंशः। ए॒ष सु॒व॒र्गो लो॒कः। तद्वै॒व्यं क्ष॒त्रम्। सा श्रीः॑।
तद्ब्र॒ध्नस्य॑ वि॒ष्टप॑म्। तथ्स्वा॒राज्य॑मुच्यते॥३९॥

त्रि॒ंश॒तमो॑द्ब्र॒ह्म॒णानि॑ जुहोति। त्रि॒ंश॒दक्ष॑रा वि॒राट्। अ॒न्नं
वि॒राट्। वि॒राजै॒वान्नाद्य॑म॒व॒ रुन्धे॑। त्रे॒धा वि॒भज्य॑ दे॒वता॑
जुहोति। त्र्या॒वृ॒तो वै दे॒वाः। त्र्या॒वृ॒त इ॒मे लो॒काः। ए॒षां
लो॒काना॑मा॒प्त्यै॑। ए॒षां लो॒कानां॑ क्लृ॒प्त्यै॑। अप॒ वा ए॒तस्मा॑त्प्रा॒णाः
क्रा॑मन्ति॥४०॥

यो दी॒क्षाम॑तिरे॒चय॑ति। स॒प्ता॒हं प्र॒चर॑न्ति। स॒प्त वै शी॑र्ष॒ण्याः
प्रा॒णाः। प्रा॒णा दी॒क्षा। प्रा॒णैरे॒व प्रा॒णान्दी॒क्षाम॑व॒ रुन्धे॑।
पू॒र्णा॒हुति॑मु॒त्त॒मां जु॒होति॑। स॒र्वं वै पू॑र्णा॒हुतिः॑। स॒र्वमे॒वाप्नो॑ति।
अथो॑ इ॒यं वै पू॑र्णा॒हुतिः॑। अ॒स्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति॥४१॥

रुन्धे प्राणान्दीक्षामव॑ रुन्ध उच्यते क्रामन्ति तिष्ठति॥ [१०]

प्र॒जाप॑तिर॒श्वमे॒धम॑सृजत। त॒ं सृ॒ष्टं न कि॒ञ्चनो॑दयच्छत्। तं
वै॒श्वदे॒वान्ये॒वोद॑यच्छन्। यद्वै॒श्वदे॒वानि॑ जुहोति। य॒ज्ञस्यो॑द्य॒त्यै।
स्वाहाऽऽधि॑मा॒धी॒ताय॑ स्वाहा॑। स्वाहाऽधी॑तं॒ मन॑से स्वाहा॑।

स्वाहा मनः प्रजापतये स्वाहा। काय स्वाहा कस्मै
स्वाहा कतमस्मै स्वाहेति प्राजापत्ये मुख्ये भवतः।
प्रजापतिमुखाभिरेवैनं देवताभिरुद्यच्छते॥४२॥

अदित्यै स्वाहाऽदित्यै मह्यै स्वाहाऽदित्यै सुमृडीकायै
स्वाहेत्याह। इयं वा अदितिः। अस्या एवैनं प्रतिष्ठायोद्यच्छते।
सरस्वत्यै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहा सरस्वत्यै पावकायै
स्वाहेत्याह। वाग्वै सरस्वती। वाचैवैनमुद्यच्छते। पूष्णे स्वाहा
पूष्णे प्रपथ्याय स्वाहा पूष्णे नरन्धिषाय स्वाहेत्याह। पशवो
वै पूषा। पशुभिरेवैनमुद्यच्छते। त्वष्ट्रे स्वाहा त्वष्ट्रे तुरीपाय
स्वाहा त्वष्ट्रे पुरुरूपाय स्वाहेत्याह। त्वष्टा वै पशूनां
मिथुनानां रूपकृत्। रूपमेव पशुषु दधाति। अथो
रूपैरेवैनमुद्यच्छते। विष्णावे स्वाहा विष्णावे निखुर्यपाय
स्वाहा विष्णावे निभूयपाय स्वाहेत्याह। यज्ञो वै विष्णुः।
यज्ञायैवैनमुद्यच्छते। पूर्णाहुतिमुत्तमां जुहोति। प्रत्युत्तब्ध्यै
सयत्वाय॥४३॥

यच्छते पुरुरूपाय स्वाहेत्याहाष्टौ च॥

[११]

सावित्रमष्टाकपालं प्रातर्निर्वपति। अष्टाक्षरा गायत्री। गायत्रं
प्रातः सवनम्। प्रातः सवनादेवैनं गायत्रियाश्छन्दसोऽधि
निर्मिमीते। अथौ प्रातः सवनमेव तेनाऽऽप्नोति। गायत्रीं
छन्दः। सवित्रे प्रसवित्र एकादशकपालं मध्यन्दिने।
एकादशाक्षरा त्रिष्टुप्। त्रैष्टुभं माध्यं दिनं सवनम्। माध्यं

दिनादेवैनं॑ सव॑नात्रि॒ष्टुभ॒श्छन्द॒सोऽधि॒ निर्मि॑मीते॥४४॥

अथो॑ मा॒ध्यं दिनमे॒व स॒वनं॑ तेना॑ऽऽप्नोति। त्रि॒ष्टुभं॑ छन्दः।
स॒वित्र आ॑स॒वित्रे द्वा॑द॒शक॒पालम॒परा॒ह्णे। द्वा॑द॒शाक्ष॒रा
जग॑ती। जा॒ग॒तं तृ॒तीयस॒वनम्। तृ॒तीय॒स॒व॒नादे॒वैनं॑
जग॑त्या॒श्छन्द॒सोऽधि॒ निर्मि॑मीते। अथो॑ तृ॒तीयस॒वनमे॒व
तेना॑ऽऽप्नोति। जग॑तीं छन्दः। ई॒श्वरो॒ वा अ॒श्वः प्र॑मु॒क्तः परा॑
परा॒वतं॑ गन्तोः। इ॒ह धृ॒तिः स्वा॒हेह वि॒धृतिः॑ स्वा॒हेह रन्तिः॑
स्वा॒हेह रम॑तिः स्वा॒हेति॒ चत॑स्र आहु॑तीर्जुहोति॥४५॥

चत॑स्रो दि॒शः। दि॒ग्भिरे॒वैनं॑ परि॑गृह्णाति। आ॒श्व॒त्थो
ब्र॒जो भ॑वति। प्र॒जाप॑तिर्दे॒वेभ्यो॑ नि॒लाय॑त। अ॒श्वो रू॒पं
कृ॒त्वा। सो॑ऽश्व॒त्थे सं॒वत्स॑रम॒तिष्ठ॑त्। तद॑श्व॒त्थस्या॑श्व॒त्थत्व॑म्।
यदा॑श्व॒त्थो ब्र॒जो भ॑वति। स्व ए॒वैनं॑ यो॒नौ प्र॑ति॒ष्ठाप॑यति॥४६॥

त्रि॒ष्टुभ॒श्छन्द॒सोऽधि॒ निर्मि॑मीते जुहोति॒ नवं॑ च॥ [१२]

आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्म॒णो ब्र॑ह्मव॒र्चसी॑ जा॒यता॒मित्या॑ह। ब्रा॒ह्म॒ण ए॒व
ब्र॑ह्मव॒र्चसं॑ द॒धाति॑। तस्मा॑त्पु॒रा ब्रा॑ह्म॒णो ब्र॑ह्मव॒र्चस्य॑जा॒यत।
आऽस्मि॑न्ना॒ष्ट्रे रा॑ज॒न्यं इ॒षव्यः॑ शू॒रो म॒हा॒र॒थो जा॑यता॒मित्या॑ह।
रा॒ज॒न्यं ए॒व शौ॒र्यं म॑हि॒मानं॑ द॒धाति॑। तस्मा॑त्पु॒रा रा॑ज॒न्यं
इ॒षव्यः॑ शू॒रो म॒हा॒र॒थोऽजा॑यत। दोग्ध्रीं॑ धे॒नुरि॒त्याह॑।
धे॒न्वामे॒व प॒यो द॑धाति। तस्मा॑त्पु॒रा दोग्ध्रीं॑ धे॒नुर॑जा॒यत।
वोढा॑ऽन॒ङ्गानि॒त्याह॑॥४७॥

अ॒न॒डुह्ये॒व वी॒र्यं॑ द॒धाति॑। तस्मा॑त्पु॒रा वोढा॑ऽन॒ङ्गानं॑जा॒यत।

आशुः सतिरित्याह। अश्वं एव ज्वं दधाति। तस्मात्पुरा-
ऽऽशुरश्वोऽजायत। पुरन्धिर्योषेत्याह। योषित्येव रूपं दधाति।
तस्मात्स्त्री युवतिः प्रिया भावुका। जिष्णू रथेष्ठा इत्याह। आ
ह वै तत्र जिष्णू रथेष्ठा जायते॥४८॥

यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। सभेयो युवेत्याह। यो वै पूर्ववयसी।
स सभेयो युवा। तस्माद्युवा पुमान्प्रियो भावुकः। आऽस्य
यजमानस्य वीरो जायतामित्याह। आ ह वै तत्र यजमानस्य
वीरो जायते। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। निकामेनिकामे नः
पर्जन्यो वर्षत्वित्याह। निकामेनिकामे ह वै तत्र पर्जन्यो
वर्षति। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते। फलिन्यो न ओषधयः
पच्यन्तामित्याह। फलिन्यो ह वै तत्रौषधयः पच्यन्ते। यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते। योगक्षेमो नः कल्पतामित्याह। कल्पते ह वै
तत्र प्रजाभ्यो योगक्षेमः। यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते॥४९॥

अनुष्ठानित्याह जायते वर्षति सप्त च॥

[१३]

प्रजापतिर्देवेभ्यो यज्ञान्व्यादिशत्। स आत्मन्नश्वमेधमधत्त।
तं देवा अब्रुवन्। एष वाव यज्ञः। यदश्वमेधः। अप्येव
नोऽत्रास्त्विति। तेभ्य एतानन्नहोमान्प्रायच्छत्। तानजुहोत्।
तैर्वै स देवानप्रीणात्। यदन्नहोमां जुहोति॥५०॥

देवानेव तैर्यजमानः प्रीणाति। आज्येन जुहोति। अग्नेर्वा
एतद्रूपम्। यदाज्यम्। यदाज्येन जुहोति। अग्निमेव
तत्प्रीणाति। मधुना जुहोति। महृत्यै वा एतद्देवतायै रूपम्।
यन्मधु। यन्मधुना जुहोति॥५१॥

म॒ह॒तीमे॒व तद्दे॒वतां॑ प्रीणाति। त॒ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑नां
वा ए॒तद्रू॒पम्। यत्त॑ण्डु॒लाः। यत्त॑ण्डु॒लैर्जु॑होति। वसू॑ने॒व
तत्प्री॑णाति। पृथु॑कैर्जुहोति। रु॒द्राणां॑ वा ए॒तद्रू॒पम्।
यत्पृथु॑काः। यत्पृथु॑कैर्जुहोति॥५२॥

रु॒द्राने॒व तत्प्री॑णाति। ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्यानां॑ वा
ए॒तद्रू॒पम्। यल्ला॒जाः। यल्ला॒जैर्जु॑होति। आ॒दि॒त्याने॒व
तत्प्री॑णाति। क॒र॒म्बैर्जु॑होति। वि॒श्वेषां॑ वा ए॒तद्दे॒वानां॑ रू॒पम्।
यत्क॒र॒म्बाः। यत्क॒र॒म्बैर्जु॑होति॥५३॥

वि॒श्वाने॒व तद्दे॒वान्प्री॑णाति। धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राणां
वा ए॒तद्रू॒पम्। यद्धा॒नाः। यद्धा॒नाभि॑र्जुहोति। नक्ष॑त्राण्ये॒व
तत्प्री॑णाति। स॒क्तुभि॑र्जुहोति। प्र॒जाप॑ते॒र्वा ए॒तद्रू॒पम्।
यथ्स॑क्तवः। यथ्स॑क्तुभिर्जुहोति॥५४॥

प्र॒जाप॑तिमे॒व तत्प्री॑णाति। म॒सू॒स्यैर्जु॑होति। सर्वा॑सां वा
ए॒तद्दे॒वता॑नां रू॒पम्। यन्म॒सू॒स्यानि॑। यन्म॒सू॒स्यैर्जु॑होति।
सर्वा॑ ए॒व तद्दे॒वताः॑ प्रीणाति। प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति।
प्रि॒याङ्गा॑ ह॒ वै ना॒मैते॑। ए॒तैर्वै दे॒वा अश्व॑स्याङ्गानि
सम॑दधुः। यत्प्रि॒यङ्गु॒तण्डु॒लैर्जु॑होति। अश्व॑स्यै॒वाङ्गानि॑
सन्दि॑धाति। द॒शान्ना॑नि जुहोति। द॒शाक्ष॑रा वि॒राट्।
वि॒राट्कृ॒त्स्नस्या॒न्नाद्य॒स्याव॑रुद्धौ॥५५॥

जुहोति मधुना जुहोति पृथुकैर्जुहोति करम्बैर्जुहोति सक्तुभिर्जुहोति प्रियङ्गुतण्डुलैर्जुहोति चत्वारि च (अन्नहोमानाऽऽज्येनाग्नेर्मधुना तण्डुलैः पृथुकैर्लाजैः करम्बैर्धानाभिः सक्तुभिर्मसूस्यैः प्रियङ्गुतण्डुलैर्दशान्नानि द्वादश।)॥ [१४]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत। तं सृष्टं रक्षांस्यजिघांसन्।
स एतान्प्रजापतिर्नक्तं होमानपश्यत्। तानंजुहोत्। तैर्वै
स यज्ञाद्रक्षांस्यपाहन्। यन्नक्तं होमां जुहोति। यज्ञादेव
तैर्यजमानो रक्षांस्यपं हन्ति। आज्येन जुहोति। वज्रो वा
आज्यम्। वज्रेणैव यज्ञाद्रक्षांस्यपं हन्ति॥५६॥

आज्यस्य प्रतिपदं करोति। प्राणो वा आज्यम्। मुखत
एवास्य प्राणं दधाति। अन्नहोमाञ्जुहोति। शरीरवदेवाव
रुन्धे। व्यत्यासं जुहोति। उभयस्यावरुद्धौ। नक्तं जुहोति।
रक्षसामपहत्यै। आज्येनान्ततो जुहोति॥५७॥

प्राणो वा आज्यम्। उभयत एवास्य प्राणं दधाति।
पुरस्ताच्चोपरिष्ठाच्च। एकस्मै स्वाहेत्याह। अस्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। द्वाभ्यां स्वाहेत्याह। अमुष्मिन्नेव
लोके प्रति तिष्ठति। उभयोरैव लोकयोः प्रति तिष्ठति।
अस्मिंश्चामुष्मिंश्च। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। सर्वस्मै स्वाहेत्याह।
अपरिमितमेवाव रुन्धे॥५८॥

एव यज्ञाद्रक्षांस्यपहत्यन्ततो जुहोति शताय स्वाहेत्याह सप्त च॥—————[१५]

प्रजापतिं वा एष ईप्सुतीत्याहुः। योऽश्वमेधेन यजत इति।
अथो आहुः। सर्वाणि भूतानीति। एकस्मै स्वाहेत्याह।
प्रजापतिर्वा एकः। तमेवाऽऽप्नोति। एकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां

स्वाहेत्यभिपूर्वमाहुतीर्जुहोति। अभिपूर्वमेव सुवर्गं लोकमेति।
एकोत्तरं जुहोति॥५९॥

एकवदेव सुवर्गं लोकमेति। सन्ततं जुहोति। सुवर्गस्य
लोकस्य सन्तत्यै। शताय स्वाहेत्याह। शतायुर्वै पुरुषः
शतवीर्यः। आयुरेव वीर्यमव रुन्धे। सहस्राय स्वाहेत्याह।
आयुर्वै सहस्रम्। आयुरेवाव रुन्धे। अयुताय स्वाहा
नियुताय स्वाहा प्रयुताय स्वाहेत्याह॥६०॥

त्रयं इमे लोकाः। इमानेव लोकानव रुन्धे। अर्बुदाय
स्वाहेत्याह। वाग्वा अर्बुदम्। वाचमेवाव रुन्धे। न्यर्बुदाय
स्वाहेत्याह। यो वै वाचो भूमा। तत्र्यर्बुदम्। वाच एव
भूमानव रुन्धे। समुद्राय स्वाहेत्याह॥६१॥

समुद्रमेवाऽऽप्रोति। मध्याय स्वाहेत्याह। मध्यमेवाऽऽप्रोति।
अन्ताय स्वाहेत्याह। अन्तमेवाऽऽप्रोति। पुरार्धाय
स्वाहेत्याह। पुरार्धमेवाऽऽप्रोति। उषसे स्वाहा व्युष्ट्यै
स्वाहेत्याह। रात्रिर्वा उषाः। अहर्व्युष्टिः। अहोरात्रे एवाव
रुन्धे। अथो अहोरात्रयोरेव प्रति तिष्ठति। ता यदुभयीर्दिवा
वा नक्तं वा जुहुयात्। अहोरात्रे मोहयेत्। उषसे स्वाहा
व्युष्ट्यै स्वाहोदेष्यते स्वाहोद्यते स्वाहेत्यनुदिते जुहोति।
उदिताय स्वाहा सुवर्गाय स्वाहा लोकाय स्वाहेत्युदिते
जुहोति। अहोरात्रयोरव्यतिमोहाय॥६२॥

एकोत्तरं जुहोति प्रयुताय स्वाहेत्याह समुद्राय स्वाहेत्याहाहुर्व्युष्टिः सप्त च॥ ————— [१६]

विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेत्यश्वनामानि जुहोति। उभयोरेवैनं लोकयोर्नामधेयं गमयति। आयनाय स्वाहा प्रायणाय स्वाहेत्युद्वावाञ्जुहोति। सर्वमेवैनमस्कन्त्रं सुवर्गं लोकं गमयति। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वहोमाञ्जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति। पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्याह। यथायजुरेवैतत्। अग्नये स्वाहा सोमाय स्वाहेति पूर्वदीक्षा जुहोति। पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६३॥

पृथिव्यै स्वाहाऽन्तरिक्षाय स्वाहेत्येकविंशिनीं दीक्षां जुहोति। एकविंशतिर्वै देवलोकाः। द्वादश मासाः पञ्चर्तवः। त्रयं इमे लोकाः। असावादित्य एकविंशः। एष सुवर्गो लोकः। सुवर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै। भुवो देवानां कर्मणेत्यृतुदीक्षा जुहोति। ऋतूनेवासमै कल्पयति। अग्नये स्वाहा वायवे स्वाहेति जुहोत्यनन्तरित्यै॥६४॥

अर्वाङ्यज्ञः सङ्गामत्वित्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याप्त्यै। भूतं भव्यं भविष्यदिति पर्याप्तीर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्य पर्याप्त्यै। आ मे गृहा भवन्त्वित्याभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्याभूत्यै। अग्निना तपोऽन्वभवदित्यनुभूर्जुहोति। सुवर्गस्य लोकस्यानुभूत्यै। स्वाहाऽऽधिमाधीताय स्वाहेति

समंस्तानि वैश्वदेवानि जुहोति। समंस्तमेव द्विषन्तं
भ्रातृव्यमतिं क्रामति॥६५॥

दृ॒द्यः स्वाहा॒ हनू॑भ्या॒ꣳ स्वाहेत्यङ्ग॑होमाञ्जुहोति। अङ्गे॑अङ्गे॑ वै
पुरु॑षस्य पा॒प्मोप॑श्लिष्टः। अङ्गा॑दङ्गादे॒वेन॑ पा॒प्मन॑स्तेन॑ मुञ्चति।
अ॒प्येता॑य॒ स्वाहा॑ कृ॒ष्णाय॒ स्वाहा॑ श्वेता॑य॒ स्वाहेत्य॑श्वरूपाणि
जुहोति। रू॒पैरे॒वेन॑ꣳ सम॑र्धयति। ओष॑धीभ्यः॒ स्वाहा॒
मूले॑भ्यः॒ स्वाहेत्यो॑षधिहोमाञ्जुहोति। द्व॒य्यो वा ओष॑धयः।
पुष्पे॑भ्योऽन्याः फलं॑ गृह्णन्ति। मूले॑भ्योऽन्याः। ता ए॒वोभयी॑रव॒
रुन्धे॥६६॥

वन॑स्पतिभ्यः॒ स्वाहेति॑ वनस्पतिहोमाञ्जुहोति। आ॒र॒ण्यस्या॒
न्नाद्य॑स्यावरु॒द्धौ। मेष॑स्त्वा॒ पच॑तैर॒वत्वित्यपा॑व्यानि जुहोति।
प्रा॒णा वै दे॒वा अपा॑व्याः। प्रा॒णाने॒वाव॑ रुन्धे। कू॒प्याभ्यः॒
स्वाहा॑ऽद्ध्यः॒ स्वाहेत्यपा॑ꣳ होमा॑ञ्जुहोति। अ॒प्सु वा आपः॑।
अन्नं॑ वा आपः॑। अ॒द्ध्यो वा अन्नं॑ जायते। यदे॒वाद्ध्योऽन्नं॑
जाय॑ते। तद॒व॑ रुन्धे॥६७॥

पूर्वदीक्षा जुहोति पूर्वं एव द्विषन्तं भ्रातृव्यमतिं क्रामत्यनन्तरित्यै क्रामति रुन्धे जायतु एकं च॥—[१७]

अ॒म्भाꣳसि॑ जुहोति। अयं॑ वै लो॒कोऽम्भाꣳसि॑। तस्य॑ वस॒वो॒
ऽधि॑पतयः। अ॒ग्निज्योतिः॑। यद॒म्भाꣳसि॑ जुहोति। इ॒ममे॒व
लो॒कम॑व॒ रुन्धे। वसू॑नाꣳ सायु॑ज्यं गच्छति। अ॒ग्निं ज्योति॑रव॒
रुन्धे। नभाꣳसि॑ जुहोति। अ॒न्तरि॑क्षं॒ वै नभाꣳसि॑॥६८॥

तस्य॑ रु॒द्रा अधि॑पतयः। वा॒युज्योतिः॑। यन्नभाꣳसि॑ जुहोति।
अ॒न्तरि॑क्षमे॒वाव॑ रुन्धे। रु॒द्राणाꣳ सायु॑ज्यं गच्छति। वा॒युं

ज्योतिरव रुन्धे। महा॑सि जुहोति। अ॒सौ वै लो॒को
महा॑सि। तस्या॑दि॒त्या अधि॑पतयः। सूर्यो॑ ज्योतिः॥६९॥

यन्महा॑सि जुहोति। अ॒मुमे॒व लो॒कमे॒व रुन्धे। आ॒दि॒त्याना॒ं
सायु॑ज्यं गच्छति। सूर्य॑ ज्योतिरव रुन्धे। नमो॑ राज्ञे नमो॑
वरु॑णायेति य॒व्यानि॑ जुहोति। अ॒न्नाद्य॒स्यावरु॑द्धौ। म॒योभू॒र्वतो॑
अ॒भि वा॑त॒स्रा इति॑ ग॒व्यानि॑ जुहोति। प॒शूना॑मवरुद्धौ।
प्रा॒णाय॒ स्वाहा॑ व्या॒नाय॒ स्वाहेति॑ स॒न्तति॑होमाञ्जुहोति।
सुव॑र्गस्य लो॒कस्य॒ सन्त॑त्यै॥७०॥

सि॒ताय॒ स्वाहा॑सि॒ताय॒ स्वाहेति॑ प्रमु॒क्तीर्जु॑होति। सुव॑र्गस्य
लो॒कस्य॒ प्रमु॑क्त्यै। पृ॒थि॒व्यै स्वाहा॑ऽन्तरि॑क्षाय॒ स्वाहेत्या॑ह।
य॒थाय॒जुरे॒वैतत्। द॒त्वते॒ स्वाहा॑ऽद॒न्तका॑य॒ स्वाहेति॑
शरी॑रहोमाञ्जुहोति। पि॒तृलो॒कमे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव रुन्धे।
कस्त्वा॑ युनक्ति॒ स त्वा॑ युन॒क्तिति॑ परि॒धीन् यु॑नक्ति। इ॒मे वै
लो॒काः परि॒धयः॑। इ॒माने॒वास्मै॑ लो॒कान् यु॑नक्ति। सुव॑र्गस्य
लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै॥७१॥

यः प्रा॑ण॒तो य आ॑त्म॒दा इति॑ म॒हिमा॑नौ जुहोति। सुव॑र्गो
वै लो॒को महः॑। सुव॑र्गमे॒व ताभ्या॑ लो॒कं यज॑मानोऽव
रुन्धे। आ ब्र॒ह्मन्ब्रा॒ह्मणो ब्र॑ह्मवर्च॒सी जा॑यतामिति॒ सम॑स्तानि
ब्र॒ह्मवर्च॑सानि जुहोति। ब्र॒ह्मवर्च॑समे॒व तैर्य॑ज॒मानो॑ऽव रुन्धे।
जज्ञि॑ बीज॒मिति॑ जुहोत्यन॑न्तरित्यै। अ॒ग्नये॑ सम॑नमत्पृ॒थि॒व्यै
सम॑नम॒दिति॑ सन्नतिहोमाञ्जुहोति। सुव॑र्गस्य लो॒कस्य॒

सन्नत्यै। भूताय॒ स्वाहा॑ भविष्य॒ते स्वाहेति॑ भूताभ॒व्यौ होमौ॑
जुहोति। अ॒यं वै लो॒को भूतम्॥ ७२॥

अ॒सौ भविष्य॑त्। अ॒नयो॑रेव लो॒कयोः प्रति॑ तिष्ठति।
सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्याव॑रुद्ध्यै। यदक्र॑न्दः प्रथ॒मं जाय॑मान॒
इत्य॑श्वस्तोमीयं जुहोति। सर्व॑स्याऽऽप्त्यै॑। सर्व॑स्य॒ जित्यै॑।
सर्व॑मेव तेना॑ऽऽप्नोति। सर्वं॑ जयति। यो॑ऽश्वमे॒धेन॒
यज॑ते॥ ७३॥

य उ॑ चैनमे॒वं वेद॑। यज्ञ॑र॒क्षाऽस्य॑जिघा॑सन्। स
ए॒तान्प्र॒जाप॑तिर्नक्त॑र॒होमान॑पश्यत्। तान॑जुहोत्। तैर्वै स
य॒ज्ञाद्र॒क्षाऽस्य॑पा॒हन्। यन्न॑क्त॑र॒होमाञ्जु॑होति। य॒ज्ञादे॒व
तैर्य॑ज॒मानो॒ रक्षा॑ऽस्यप॑हन्ति। उ॒षसे॒ स्वाहा॒ व्यु॑ष्ट्यै
स्वाहेत्य॑न्त॒तो जु॑होति। सुव॑र्गस्य॒ लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै॥ ७४॥

वै नमा॑सि॒ सूर्यो॑ ज्योतिः॒ सन्तत्यै॒ सम॑ष्ट्यै भूतं॒ यज॑ते॒ नवं॒ च॥ [१८]

ए॒कयू॑पो वैका॒दशिनी॑ वा। अ॒न्येषां॑ य॒ज्ञानां॒ यूपा॑ भवन्ति।
ए॒कवि॑र॒शिन्य॑श्वमे॒धस्य॑। सुव॑र्गस्य॒ लो॒कस्या॒भिजि॑त्यै।
बै॒ल्वो वा॑ खादि॒रो वा॑ पा॒लाशो॒ वा। अ॒न्येषां॑ यज्ञ॒क्रतूनां॒
यूपा॑ भवन्ति। रा॒ज्जु॒दाल॒ एक॑वि॒रशत्य॑रत्निरश्वमे॒धस्य॑।
सुव॑र्गस्य॒ लो॒कस्य॒ सम॑ष्ट्यै। नान्येषां॑ पशू॒नां तै॒ज॒न्या
अ॒व॒द्यन्ति॑। अ॒व॒द्यन्त्य॑श्वस्य॥ ७५॥

पा॒प्मा वै तै॒ज॒नी। पा॒प्मनो॑ऽप॒हत्यै॑। प्ल॒क्ष॒शा॒खाया॑म॒न्येषां॑
पशू॒नाम॑व॒द्यन्ति॑। वे॒त॒स॒शा॒खाया॑म॒श्वस्य॑। अ॒प्सुयो॑नि॒र्वा

अश्वः। अ॒प्सु॒जो वे॑त॒सः। स्व ए॒वास्य॒ योना॒वव॑ द्यति।
 यू॒पेषु॑ ग्रा॒म्यान्प॒शून्त्रि॑यु॒ञ्जन्ति॑। आ॒रो॒केष्वा॒र॒ण्यान्धा॑रयन्ति।
 प॒शूनां॑ व्यावृ॒त्त्यै। आ ग्रा॒म्यान्प॒शूँल्ल॑भन्ते। प्रा॒र॒ण्यान्ध्सृ॑जन्ति।
 पा॒प्मनोऽप॑हृत्यै॥ ७६॥

अश्वस्य व्यावृत्त्यै त्रीणि च॥ [१९]

रा॒ज्जु॒दाल॑मग्नि॒ष्ठं मि॑नोति। भ्रू॒ण॒ह॒त्याया॒ अप॑हृत्यै।
 पौतु॑द्रवाव॒भितो॑ भवतः। पु॒ण्य॑स्य गन्ध॒स्याव॑रुद्धौ।
 भ्रू॒ण॒ह॒त्यामे॒वास्मा॑दप॒हत्य॑। पु॒ण्येन॑ गन्धेनो॒भय॑तः परि॑
 गृ॒ह्णाति॑। षड्वै॒ल्वा भ॑वन्ति। ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒सस्या॑व॒रुद्धौ॑। षड्वा॑दि॒राः।
 तेज॒सोऽव॑रुद्धौ॥ ७७॥

षड्वा॑ला॒शाः। सो॒मपी॑थस्याव॒रुद्धौ॑। एक॑विं॒शतिः॑ सम्प॑द्यन्ते।
 एक॑विं॒शतिर्वै॑ दे॒वलो॒काः। द्वा॑द॒श मा॒साः प॑ञ्च॒त॒र्वः। त्रय॑
 इ॒मे लो॒काः। अ॒सावा॑दित्य एक॑विं॒शः। ए॒ष सु॑व॒र्गो लो॒कः।
 सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ सम॑ष्ट्यै। श॒तं प॒शवो॑ भवन्ति॥ ७८॥

श॒तायुः॑ पु॒रुषः॑ श॒तेन्द्रि॑यः। आयु॑ष्ये॒वेन्द्रि॑ये प्र॒ति
 तिष्ठ॑ति। स॒र्वं वा अ॑श्वमे॒ध्याप्रो॑ति। अप॑रि॒मिता॑ भवन्ति।
 अप॑रि॒मित॒स्याव॑रुद्धौ। ब्र॒ह्म॒वा॒दिनो॑ वदन्ति। कस्मा॑त्स॒त्यात्।
 दक्षि॑ण॒तोऽन्ये॑षां प॒शूनाम॑व॒द्यन्ति॑। उ॒त्तर॒तोऽश्व॑स्येति॑। वा॒रु॒णो
 वा अश्वः॥ ७९॥

ए॒षा वै व॑रुणस्य दिक्। स्वा॒या॒मे॒वास्य॑ दि॒श्यव॑द्यति।
 यदित॑रेषां प॒शूनाम॑व॒द्यति॑। श॒त॒दे॒वत्य॑ तेनाव॑ रुन्धे।

चित्तेऽग्रावधिं वैतसे कटेऽश्वं चिनोति। अप्सुयोनिर्वा
अश्वः। अप्सुजो वैतसः। स्व एवैनं योनौ प्रतिष्ठापयति।
पुरस्तात्प्रत्यश्च तूपरं चिनोति। पश्चात्प्राचीनं गोमृगम्॥८०॥

प्राणापानावेवास्मिन्सम्यञ्चौ दधाति। अश्वं तूपरं गोमृगमिति
सर्वहुतं एताञ्जुहोति। एषां लोकानामभिजित्यै। आत्मनाऽभि
जुहोति। सात्मानमेवैनं सतनुं करोति। सात्माऽमुष्मिल्लोके
भवति। य एवं वेद। अथो वसोरेव धारां तेनाव रुन्धे। इलु-
वर्दाय स्वाहा बलिवर्दाय स्वाहेत्याह। संवत्सरो वा इलुवर्दः।
परिवत्सरो बलिवर्दः। संवत्सरादेव परिवत्सरादायुरव रुन्धे।
आयुरेवास्मिन्दधाति। तस्मादश्वमेधयाजी जरसा विस्रसामुं
लोकमेति॥८१॥

तेजसोऽवरोह्ये भवन्त्यश्वौ गोमृगमिलुवर्दश्चत्वारि च॥ [२०]

एकविंशोऽग्निर्भवति। एकविंशः स्तोमः। एक-
विंशतिर्यूपाः। यथा वा अश्वो वर्षभा वा वृषाणः
संस्फुरेरन्। एवमेव तथस्तोमाः संस्फुरन्ते। यदेकविंशाः।
ते यथ्समृच्छेरन्। हन्येतास्य यज्ञः। द्वादश एवाग्निः
स्यादित्याहुः। द्वादशः स्तोमः॥८२॥

एकादश यूपाः। यद्द्वादशोऽग्निर्भवति। द्वादश मासाः
संवत्सरः। संवत्सरेणैवास्मा अन्नमव रुन्धे। यद्दश यूपा
भवन्ति। दशाक्षरा विराट्। अन्नं विराट्। विराजैवान्नाद्यमव

रुन्धे। य ए॒काद॒शः। स्तन॑ ए॒वास्यै॒ सः॥८३॥

दु॒ह ए॒वेनां॑ तेन॑। तदा॑हुः। यद्वा॑द॒शोऽग्निः॑ स्या॑द्वा॒दशः॑
स्तोम॑ ए॒काद॒श यू॒पाः। यथा॑ स्थू॒रिणा॑ या॒यात्। ता॒दृक्त॑त्।
ए॒क॒वि॒ंश ए॒वाग्निः॑ स्या॒दित्या॑हुः। ए॒क॒वि॒ंशः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यू॒पाः। यथा॑ प्र॒ष्टिभि॑र्याति॑। ता॒दृगे॒व तत्॥८४॥

यो वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभो॑ वेद॑। क॒कुद्ध॑ रा॒ज्ञां
भव॑ति। ए॒क॒वि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति। ए॒क॒वि॒ंशः स्तोमः॑।
ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यू॒पाः। ए॒ता वा अ॑श्वमे॒धे ति॒स्रः क॒कुभः॑। य ए॒वं
वेद॑। क॒कुद्ध॑ रा॒ज्ञां भव॑ति। यो वा अ॑श्वमे॒धे त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑
वेद॑। शिरो॑ ह॒ रा॒ज्ञां भव॑ति। ए॒क॒वि॒ंशोऽग्नि॑र्भवति।
ए॒क॒वि॒ंशः स्तोमः॑। ए॒क॒वि॒ंशति॑र्यू॒पाः। ए॒तानि॑ वा अ॑श्वमे॒धे
त्रीणि॑ शी॒र्षाणि॑। य ए॒वं वेद॑। शिरो॑ ह॒ रा॒ज्ञां भव॑ति॥८५॥

द्वादशः स्तोमः स एव तच्छिरो ह राज्ञां भवति पद चं॥ [२१]

दे॒वा वा अ॑श्वमे॒धे प॒व॒माने॑। सु॒व॒र्गं लो॒कं न प्रा॒जा॒नन्। तम॑श्वः
प्रा॒जा॒नात्। यद॑श्वमे॒धेऽश्वे॑न॒ मे॒ध्येनो॑द॒श्चो ब॒हिष्प॒व॒मान॑
स॒र्पन्ति॑। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ प्र॒ज्ञा॑त्यै। न वै म॑नुष्यः सु॒व॒र्गं
लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑। अ॒श्वो वै सु॑व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा वेद॑।
यदु॑द्गा॒तोद्गा॑येत्। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽन्ये॑न॒ प॒था प्र॑तिपा॒दये॑त्।
ता॒दृक्त॑त्॥८६॥

उ॒द्गा॒तार॑म॒प॒रु॒ध्य। अ॒श्वमु॒द्गी॒थाय॑ वृणीते। यथा॑ क्षे॒त्र॒ज्ञोऽञ्ज॑सा
न॒यति॑। ए॒वमे॒वैन॑म॒श्वः सु॒व॒र्गं लो॒कम॑ञ्ज॒सा न॒यति॑। पु॒च्छं म॒न्वा

रु॒भन्ते। सु॒व॒र्गस्य॑ लो॒कस्य॑ स॒म॒ष्ट्यै। हिं क॑रोति। सा॒मै॒वाकः॑।
हिं क॑रोति। उ॒द्गी॒थ ए॒वास्य॑ सः॥८७॥

वड॑बा॒ उप॑ रुन्धन्ति। मि॒थुन॑त्वाय॒ प्रजा॑त्यै। अथो॒
यथो॑पगा॒तारं॑ उप॒गाय॑न्ति। ता॒दृगे॒व तत्। उद॑गासीदश्चो॒
मे॒ध्य इत्या॑ह। प्रा॒जाप॑त्यो वा अ॒श्वः। प्र॒जाप॑तिरुद्गी॒थः।
उ॒द्गी॒थमे॒वाव॑ रुन्धे। अथो॑ ऋ॒क्साम॑यो॒रेव॑ प्र॒ति ति॑ष्ठति।
हि॒र॒ण्ये॒नोपा॑करोति। ज्योति॒र्वै हि॒र॒ण्यम्। ज्योति॑रे॒व मु॑ख॒तो
द॑धाति। यज॑माने च प्र॒जासु॑ च। अथो॒ हि॒र॒ण्यज्योति॑रे॒व
यज॑मानः सु॒व॒र्गं लो॒कमे॑ति॥८८॥

तथ्स उपाकरोति चत्वारि च॥

[२२]

पुरु॑षो वै य॒ज्ञः। य॒ज्ञः प्र॒जाप॑तिः। यद॒श्वे प॒शून्त्रि॑युञ्जन्ति।
य॒ज्ञादे॒व तद्य॒ज्ञं प्रयु॑ङ्क्ते। अ॒श्वं तू॒परं॑ गो॒मृग॑म्। ता॒न॒ग्नि॒ष्ठ
आ॒ल॒भते। से॒ना॒मुख॑मे॒व तथ्स॑ ऽश्यति। तस्मा॑द्राज॒मुखं॑ भी॒ष्मं
भा॒वुक॑म्। आ॒ग्ने॒यं कृ॑ष्ण॒ग्री॒वं पु॒रस्ता॑ल॒लाटे॑। पू॒र्वा॒ग्निमे॒व तं
कु॑रुते॥८९॥

तस्मा॑त्पू॒र्वा॒ग्निं पु॒रस्ता॑त्स्थ॒थाप॑यन्ति। पौ॒ष्णम॒न्वश्च॑म्। अ॒न्नं वै
पू॒षा। तस्मा॑त्पू॒र्वा॒ग्नावा॑हा॒र्य॒मा ह॑रन्ति। ऐ॒न्द्रा॒पौष्ण॑मु॒परि॑ष्ठात्।
ऐ॒न्द्रो वै रा॑ज॒न्योऽन्नं॑ पू॒षा। अ॒न्नाद्ये॑नै॒वैन॑मु॒भय॑तः परि॑ गृह्णाति।
तस्मा॑द्राज॒न्योऽन्ना॑दो भा॒वुकः॑। आ॒ग्ने॒यौ कृ॑ष्ण॒ग्री॒वौ बा॒हुवोः॑।
बा॒हुवो॑रे॒व वी॒र्यं॑ धत्ते॥९०॥

तस्माद्राज॒न्यो॑ बा॒हु॒ब॒लीभा॒वुकः॑। त्वा॒ष्ट्रौ लो॒मश॒स॒क्थौ
 स॒क्थ्योः। स॒क्थ्योरे॒व वी॒र्यं॑ ध॒त्ते। तस्माद्राज॒न्य
 ऊ॒रु॒ब॒लीभा॒वुकः॑। शि॒ति॒पृ॒ष्ठौ बा॒र्ह॒स्प॒त्यौ पृ॒ष्ठे।
 ब्र॒ह्म॒व॒र्च॒समे॒वोप॑रि॒ष्टाद्ध॑त्ते। अथो॑ क॒वचे॑ ए॒वैते अ॒भितुः॑
 पर्यू॑हते। तस्माद्राज॒न्यः सन्न॑द्धो वी॒र्यं॑ करोति। धा॒त्रे
 पृ॒षो॒द॒रम॑धस्तात्। प्र॒ति॒ष्ठामे॒वैतां कु॑रुते। अथो॑ इ॒यं वै धा॒ता।
 अस्यामे॒व प्र॒ति ति॑ष्ठति। सौ॒र्यं ब॒लक्षं॑ पु॒च्छे। उ॒त्से॒धमे॒व तं
 कु॑रुते। तस्मादु॒त्से॒धं भ॒ये प्र॒जा अ॒भिस॑श्च॒रन्ति॥११॥

कुरुते धत्ते कुरुते पश्च च॥

[२३]

साङ्ग्रह॒ण्या च॑तु॒ष्टय्यो॒ यो वै यः पि॒तृश्च॒त्वारो॒ यथा॑ नि॒क्तं प्र॒जाप॑तये त्वा॒ यथा॑ प्रोक्षितं
 वि॒भूरा॑ह प्र॒जाप॑तिरकामयताश्चमे॒धेनं॑ प्र॒जाप॑तिर्न किञ्चन सा॒वि॒त्रमा॑ ब्रह्म॒न्प्र॒जाप॑तिर्दे॒वैभ्यः॑
 प्र॒जाप॑ती रक्षा॑सि प्र॒जाप॑तिमीप्सति वि॒भूर॑श्चनान्मान्यम्भा॑स्येकयूपो रा॒ज्जु॑दालमेकवि॒ंशो
 दे॒वाः पुरु॑ष॒स्त्रयो॑वि॒ंशतिः॥२३॥

साङ्ग्रह॒ण्या तस्मा॑द॒श्वमे॒धया॒जी यत्परि॑मिता॒ यद्यज्ञ॑मुखे यो दी॒क्षां दे॒वाने॒व त्रयं॑ इ॒मे सि॒ताय॑
 प्रा॒णापा॒नावे॒वास्मि॑न्तस्मा॑द्राज॒न्यं ए॒कं न॑वतिः॥११॥

साङ्ग्रह॒ण्या स॑श्च॒रन्ति॥

हरिः ओम्॥

॥इति श्रीकृष्णयजुर्वेदीयतैत्तिरीयब्राह्मणे तृतीयाष्टके अष्टमः
 प्रपाठकः समाप्तः॥